

Nag Hammadi Literatüründe Gnostik Kozmogoni

Mehmet ALICI *

Gnostic Cosmogony in Nag Hammadi Literature

Citation/©: Alıcı, Mehmet, (2010). Gnostic Cosmogony in Nag Hammadi Literature, *Milel ve Nihal*, 7 (3), 145-165.

Abstract: In this study, the creation of cosmos has been dealt with in the context of Nag Hammadi texts, which are significant codex of gnostic traditions. Gnostic understanding has handled the creation of the world on the relationship of lightness and darkness. That creation has began with coming of envoys of lightness to the realm of darkness. Also, this situation has indicated the existence of dualist perception in which opposite powers have taken part.

Key Words: Gnosticism, Gnostic Cosmogony, Nag Hammadi, Demiurg, Arkoun.

Atıf/©: Alıcı, Mehmet (2010). Nag Hammadi Literatüründe Gnostik Kozmogoni, *Milel ve Nihal*, 7 (3), 145-165.

Öz : Bu çalışmada gnostik geleneklerin önemli metin koleksiyonlarından biri olan Nag Hammadi metinleri çerçevesinde evrenin yaratılışı incelenecektir. Gnostik anlayış, iyi âlem ile kötü âlemin teması üzerinden kâinatın yaratıldığı temasını işlemektedir. Karanlık âleme ışık elçilerinin gelişiy-le/düşüşüyle evrenin yaratılma süreci başlamaktadır. Bu durum aynı za-

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi ABD
[mehmetalici79@yahoo.com]

manda karşıt güçlerin rol aldığı düalist bir tasavvurun varlığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gnostisizm, Gnostik Kozmogoni, Nag Hammadi, Demiurg, Arkoun.

Giriş

İlk insanın yeryüzünde varlık bulmasından bu yana gelmiş bütün dinsel gelenekler bu maddi âlemin ne ifade ettiğini insanlara aktarmaya çalışmıştır. Dinler bu işlevi yerine getirirken, insanın bu maddi âlemdeki rolünü, kötülüğün etkin olduğu bu dünyada ve öte dünyada felaha ermenin yolunu, dahası hakikati tanımlamaya çalışmışlardır. Bu durum ise haliyle dinsel geleneklerin başta tanrı anlayışı olmak üzere bununla ilintili olarak içinde yaşanılan dünyanın ve evrenin menşesine, başlangıcı ve sonuna dair argümanlar ortaya koymasına neden olmuştur.

İnsanoğlu bu evreni anlamlandırırken yardımına başvurduğu dinler farklı bakış açılarıyla kişinin acı ve ıstırapın var olduğu dünyada nasıl davranması gerektiğini belirlemektedir. Örneğin Hint dinlerinde kötülük ve çile bizzat kişinin kendi yaşantısıyla ilişkilendirilir ve bundan kurtulmanın yine kişinin elinde olduğu savunulur. Bunun içinde dünyadan el etek çekmenin yegâne kurtuluş yolu olduğu ileri sürülür.

Söz konusu gnostik geleneklerde ise maddi âlem ve insanın bu âlemle ilişkisi, tamamen kötü olan bu âlemden kurtulması çerçevesinde merkezi bir konuma sahiptir. Gnostik dinler kötülüğün kaynağı meselesinde diğer dinsel geleneklerden farklı bir duruş sergilemektedirler. Zira bu geleneğe göre acının, kaosun ve sapkınlığın kısaca kötülüğün kaynağı, mutlak iyi sayılan yüce tanrının ne tasarrufundadır ne de ondan neşet etmektedir. Gnostiklere göre Tanrı, kötülüğü çağrıştıracak her türlü nitelikten veya böyle bir şeyi yaratmaktan münezzehtir. Aynı şekilde insanın maddi olmayan ve yüce tanrıdan gelen manevi boyutu yani ruhu da tanrı kaynaklı olduğu için kötülükten uzaktır.

Kötülüğün kaynağının iyi tanrıdan neşet etmediğini kabul

eden gnostikler, yeryüzünde var olan kötülüğün açıklanmasında düalist bir yaklaşım sergilerler. Buna göre varlık âleminde iyi olan her şey Işık Kralı veya Yüce Hayat diye bilinen yüce tanrıdan neşet etmiştir. İnsanın maddi bedende tutsak sayılan ruhu da iyi tanrıdan gelmektedir. Gnostik düalizmin maddi olan her şeyi kötülükle özdeş görmesi, onu diğer düalist geleneklerden örneğin Mecusi düalizminden ayıran temel vasıflarındandır¹.

Gnostikler, Yüce Hayat olarak adlandırdıkları iyi tanrıdan kötülük prensibini ayırmış ve kötülüğün kaynağı kabul ettikleri maddenin menşei konusunda birbirine yakın ama farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Burada öne çıkan iki tip gnostik gelenekten bahsedilebilir. Mısır-Suriye tipi (Yahudi ve Hıristiyan gnostik gruplarca benimsenen) olarak kabul edilen gnostik geleneğe göre, madde ve kötülük nihai çerçevede yüce tanrıdan ve ışık âleminden kaynaklanmaktadır. İlk bakışta monoteist bir yaklaşım gibi görünse de, -var oluşu nihayetinde tanrıya dayasa da- maddenin oluşumu ve gelişimi çerçevesinde maddi âlemin yaratıcısının yüce tanrı olmayışı, bu gnostik tasavvurun düalitesini ortaya koymaktadır. İkinci olarak İran tipi gnostisizmde ise maddi âlemin ve kötülüğün içinde var olduğu her şeyin kaynağı olan bir tanrısal varlıktan bahsedilmektedir. Sabilik, Manihaizm gibi gnostik geleneklerin benimsediği bu bakış açısı, kişileştirdiği ışık prensibinin yanında karanlık prensibini de müşahhas kılmaktadır. Böylelikle karanlık prensip de ışık prensibiyle birlikte ezeli ve edebi sayılarak keskin bir gnostik düalite ortaya konulmaktadır².

Bu iki gelenekte maddi âlemin oluşumu, insanın oluşumu, ışık ve karanlık âlemi arasındaki mücadele noktasında ilahi âlemden düşüş motifi önemli bir yer tutmaktadır. Fakat bu motifi ele almadan önce gnostiklerin âlem düşüncesini irdelemek yerinde bir çaba olacaktır. Bu çalışmada Nag Hammadi literatürü çerçevesin-

¹ Kurt Rudolph, *Gnosis: The Nature and History of an Ancient Religion*, trc. ed. R. Mc. L. Wilson, Edinburgh (1983), ss.59-60; Şinasi Gündüz, "Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi", *OMU İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sa. 9, 1997, ss. 121-123.

² Rudolph, *Gnosis*, s. 66, 72; Birger Pearson, *Ancient Gnosticism Traditions and Literature*, Fortress Press Minneapolis 2007, ss. 12-14.

de konu irdelenmeye çalışılacağından bu literatürün keşfi ve muhtevası önem arz etmektedir.

I. Nag Hammadi Literatürünün Keşfi ve Önemi

Tarihler 1945 yılını gösterdiğinde yukarı Mısır bölgesinin modern şehri Asyut'un güneyinde Nil nehrinin kıyısında bulunan Nag Hammadi kasabası adını Gnostisizm için önem arz edecek bir külliyata verecekti. Nag Hammadi literatürünün keşfi, arazilerini verimli hale getirmek için Cebel et-Tarif'e (Tarif Dağı) nitratrik toprak getirmeye giden iki çiftçi kardeşin tesadüfen bir küpe rastlamalarıyla başlar. İki kardeş, küpü define sanarak heyecanla açtıklarında sadece Kıptice papirüs sayfalarıyla karşılaşılır. Çiftçiler bu metinlerin bir kısmını Kıpti bir rahibe verirler bir kısmını ise yakmak için kullanırlar.

Metinlerin bilimsel anlamdaki keşfi, onların Kıpti rahipten çalınıp Kahire'de satılmasıyla başlar. Bu metinlerin bir kısmı Kıpti Müzesine ulaşırsa da diğerleri çiftçi kardeşlerden Muhammed Ali'nin ölmesi sonrasında karısı tarafından birkaç Mısır lirasına satılır. Nihayetinde bu metinler tarihî eser kaçakçıları tarafından bulunup Batıya kaçırılır ve buralarda satılır. Bunun en bariz örneği, literatürün 1. cildinin Zürih'teki Jung Enstitüsüne satılmış olmasıdır. Daha sonra bu metinler Kahire'de tek bir merkezde toplandı³.

Nag Hammadi literatürünün keşfinden evvel muhtevasına ilişkin MS II. yüzyıldan itibaren çeşitli eserlerde özellikle kilise babalarının gnostik düşünce karşıtı yazılarında rastlamak mümkündür. Fakat atıfta bulunulan bu metinlere ulaşma imkânı ancak bu keşif sayesinde gerçekleşmiştir. Netice itibarıyla kilise babalarının atıflarıyla metinlerin muhtevası karşılaştırılmış, özellikle gnostik düşüncenin yapısı hakkında ikna edici bilgilere ulaşılmıştır. Bu metinlerin bulunuşu kilise babalarının Gnostisizm'in Hıristiyanlık

³ Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, Etüt Yay., Samsun 1998, ss. 187-189; Birger Pearson, *Ancient Gnosticism Traditions and Literature*, ss. 20-23; Johannes van Oort, ed., *Gnostica, Judaica, Catholica, Collected Essays of Gilles Quispel*, Brill, Leiden 2008, s. 38; Giovanni Floramo, *Gnostisizm Tarihi*, çev. Sema Aygül Baş-Bilal Baş, Litera Yay., İstanbul 2005, ss. 48-49.

sonrası heretik bir akım olduğu savını büyük ölçüde sarsmış ve Rudolph gibi çağdaş araştırmacıların Gnostisizm'in Hıristiyanlık öncesi bir olgu olduğu iddiasını güçlendirmiştir⁴.

II. Nag Hammadi Literatürünün Muhtevası

Bu literatüre Nag Hammadi adından başka bir grup batılı araştırmacı bu metinlerin bulunduğu bölgeye verilen eski bir isim olan "Chenoboskion"u kullansa da Nag Hammadi ismi daha çok rağbet görmüştür.

Nag Hammadi külliyyatı daha önce var olan metinleri ihtiva etmekle beraber o ana kadar keşfedilmeyen orijinal metinleri de içermektedir. 1150 sayfa olan literatürde orijinal 46 kitapçık olmasına karşın tekrarlarla birlikte bu sayı 52'ye çıkmaktadır⁵.

Nag Hammadi literatürünün keşfi, başta Gnostisizm olmak üzere pek çok alandaki araştırmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Zira kimi Maniheist, Sabii, Hermetik ve Yahudi ezoterik metinlerin ötesinde Gnostisizm hakkında tutarlı ve kesin bilgi kaynakları söz konusu olmamıştı. Hıristiyan gelenek içerisinde ise sadece MS II. yüzyıldan itibaren etkin olmaya başlayan kilise babalarının metinlerinde Gnostisizm'e bazı atıflar mevcuttu. Kilise babaları gnostik düşünceyi Hıristiyanlık sonrası ortaya çıkmış sapkın/heretik bir akım olarak zikretmiş ve gnostik metinlerden bu yönde alıntılar yapmışlardır. Bu metinlerin keşfi bu iddiaların sağlanmasının gerçekleştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Nag Hammadi edebiyatına bakıldığında tekdüze bir yapı arz etmediği görülmektedir. Yoğun bir şekilde gnostik düşüncenin işlendiği metinlerden başka az da olsa gnostik bir yapıya sahip olmayan metinler de göze çarpmaktadır. Gnostik karakter taşımayan metinlere *Sekstus'un Hükümleri* (The Sentences of Sextus) ve Hermetik metinlere de *Sekizinci ve Dokuzuncu Üzerine Söylev* (The

⁴ Rudolph, *Gnosis*, ss. 42-43; Gnostisizmi Yahudi-Hıristiyan kökene atfeden bakış açısı için bkz. Pearson, *Ancient Gnosticism*, ss. 7-25, 131-133.

⁵ Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, ss. 189-194; Ayrıca Bkz. Rudolph, *Gnosis*, s. 35-38; James M. Robinson, "Introduction", *The Nag Hammadi Library in English*, Brill, Leiden 1988, s. 22vd.

Discourse on the Eighth and Ninth) örnek verilebilir. Literatürün Philip İncili (Gospel of Philip) veya Thomas İncili (Gospel of Thomas) gibi Hıristiyan Gnostisizmine matuf metinlerin yanı sıra Hıristiyanlıkla ilgili olmayan gnostik metinlerde mevcuttur. Âdem'in Vahyi (Apocalypse of Adam) ve Seth'in Üç Dikilitaşı (Three Steles of Seth) gibi metinler de Hıristiyanlık öncesi Gnostisizm'le ilgili önemli bir referans niteliği taşımaktadır⁶.

III. Nag Hammadi Literatüründe Kozmogoni ve Düalite

Gnostiklerin evren ya da âleme bakışlarında onların tanrı anlayışına dair düalist yaklaşımları belirleyici bir rol üstlenmektedir. Gnostik geleneklerin tamamı bu düaliteyi aktarırken bütün unsurlarıyla birbirine zıt iki asli âlemden bahsetmektedirler. Bunlardan ilki gnostik metinlerde "bilinmeyen", "maddi âleme yabancı olan" ve aeonlar" gibi vasıflarla zikredilen ışık âlemidir. Bu âlem gnostiklerin ibadet ettikleri ışık kralının ya da yüce tanrısal gücün âlemi olup birçok ilahi alanı ve varlığı içerisinde barındırır. "Pleroma" (kemal) olarak da bilinen yüce tanrının bu âleminde ona kulluk eden, hizmet eden ve bir bakıma tanrının görünümüleri/tezahürleri (aeon) sayılan ışık varlıkları bulunmaktadır⁷. Gnostikler hayatı ve iyiliği çağrıştıracak bütün olumlu niteliklerin bu âlemde var olduğuna, kötülüğü ve kargaşayı temsil edecek hiçbir şeyin bu âlemde olamayacağına iman etmektedirler.

Gnostiklerin düalist âlem anlayışları gereği, iyi âlemin karşısında kaosu ve kötülüğü içinde barındıran karanlık bir âlem vardır. İyi olmayan her şeyi içine alan bu âlemin menşei gnostikler arasında tartışma konusudur. Çalışmamıza konu ettiğimiz Mısır-Suriye tipi gnostik geleneğin yazılı ürünü Nag Hammadi külliyyatında bu konu şöyle aktarılmaktadır:

"Âlemin tanrıları ve insanlığın, herkesin, kaostan önce hiçbir şeyin olmadığını söylediklerini gören ben, onlardan ayrı olarak onların hepsinin yanıldıklarını göstereceğim. Zira on-

⁶ Nag Hammadi literatürünü oluşturan kitapların içeriği için James M. Robinson, "Introduction", ss. 1-26.

⁷ Zlatko Pleše, *Poetics of the Gnostic Universe: Narrative and Cosmology in the Apocryphon of John*, Leiden, Brill, 2006, s. 140-141.

lar ne kaosun menşesine ne de onun köküne vakıftırlar. ... Ancak gerçekte o (kaos), karanlık ismiyle isimlendirilen bir gölgeden neşet eder (ibarettir). Ve gölge, başlangıçtan itibaren mevcut olan bir varlıktan çıkar. Bundan başka, kaosun varlık haline gelmesinden önce onun mevcut olduğu açıktır.”⁸

Bu gnostik metinden de anlaşılacağı üzere karanlık âlemin ışık âlemi gibi ezelde var olmadığı ileri sürülmekte ve ışık âleminin önceliğinin altı çizilmektedir. Haliyle karanlık âlem ışık âlemi dışında ondan daha aşağı bir konumda bulunmakta ve bir anlamda varlığını ışık âleminden aldığı izlenimi vermektedir⁹.

Gnostik düşüncede karanlık ile ışık âlemleri arasında böylesi bir keskin ayırımın ortaya konmasından sonra, kaotik bir yapıya sahip bir gölgesel şekil olarak betimlenen karanlığın ışıkla mücadelesi önem kazanmaktadır. Gnostik tarih algısı ışık ile karanlık arasındaki mücadeleyi anlatan kutsal bir tarih görünümündedir. Zira gnostiklere göre tarihin başlangıcında ilkin iyi ve kötü kendi âlemlerindeyken, ikinci merhalede iyi ile kötü arasında aktif bir mücadele dönemi yaşanacaktır. Aslında bu ikinci dönem gnostik düşünce yapısının temelini oluşturan gnosis, kurtuluş-kurtarıcı, düşüş ve Demiurg figürlerinin de yer aldığı dönemdir. Üçüncü merhalede ise tekrar ışık kralının karanlığı hapsedmesiyle birinci dönemdeki pasif konuma dönüleceği kabul edilmektedir¹⁰.

Gnostiklerin aktif mücadele dönemi olarak kabul ettikleri süreçte, ışık âleminden düşüş, evrenin/kozmosun yaratılışı ve kötü olan dünyadan ya da âlemden kurtuluşun nasıl olacağı; gnostik literatürün geniş bir şekilde ele aldığı temel konulardır. Burada Nag Hammadi literatürü bağlamında evrenin yaratılış süreci ele alınacaktır. Dolayısıyla konuya ışık âlemi ile karanlık âlemi arasındaki ilk temas olan düşüş motifiyle başlanacaktır.

⁸ “On the Origin of the World”, Bethge, H.-G., ve diğerleri, trc., *The Nag Hammadi Library in English*, James M. Robinson ed., Brill, Leiden 1988, s. 171-172.

⁹ Rudolph, *Gnosis*, s. 66, 72.

¹⁰ Gündüz, “Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi”, s. 125-126.

A. Düşüş Motifi

Gnostik dinlerin asli doktrinlerinden olan düşüş, gnostik tarih algısında ışık ile karanlığın mücadelesinin başlangıcını temsil eder. Işık âleminin dışında olma hali olarak tanımlanabilecek düşüş motifine Gnostik mitolojide üç şekilde yaklaşmaktadır. Bunlardan ilkinde göre düşüş ışık âlemindeki varlıkların hata ve günahlarından dolayı buradan atılma olarak tasvir edilirken, diğerine göre bu, ışık ile karanlık arasındaki savaşta karanlığın üstesinden gelmek için süflî/aşağı âleme ruhun/insan ruhunun gönderilmesi şeklinde düşünülmektedir. Son olarak düşüş, ışık elçilerinin karanlık âleme ışık kralı tarafından gönderilmeleri olarak betimlenmektedir¹¹.

Nag Hammadi literatürünün daha çok Mısır-Suriye gnostik geleneğini yansıttığından hareketle başlangıçtan bu yana bir ilk yücelikten bir monistlikten bahsedilerek, kötülüğün bir başlangıcı ve sonu olduğunun altı çizilmektedir¹². Fakat Işık ve karanlığı başlangıç açısından aynı kabul etmek, Nag Hammadi literatürünün tamamında genel kabul görmüş bir yaklaşım değildir. Aynı literatürde *Şem'in Açıklamasında* geçen şu ifade karanlık ile ışığın birbirini tamamlayan ve birbirlerine bağlı iki unsur oldukları dile getirilmektedir.

“...sen dünyada ilk olansın (yaratılan), sana öncelikle, ben görünmeden önce varlığın başlangıcında olan büyük güçlere dair söyleyeceklerimi dinle ve anla. Işık ve karanlık ve onlar arasında bir Ruh vardı... Onlar tek formda birleşmiş idiler.”¹³

Yüce Tanrının kendisini düşünmesi, düşüşün başlangıç eylemi olarak kabul edilmektedir. Bu, tanrının düşüncesinden bir varlığın tezahür etmesine neden olmuştur. Bu ilk tezahüre Nag

¹¹ Plese, *Poetics of Gnostic Universe*, s. 142-144; Gündüz, “Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi”, s. 126-127; Floramo, *Gnostisizm Tarihi*, s. 153.

¹² On the Origin of the World”, s.172; “Apocryphon of John”, F. Wisse trc., *The Nag Hammadi Library in English*, James M. Robinson ed., Brill, Leiden 1988, s. 107.

¹³ “Paraphrase of Shem”, M. Roberge and F. Wisse, trc., *The Nag Hammadi Library in English*, James M. Robinson ed., Brill, Leiden 1988, s.342.

Hammadi literatüründe farklı adlarla verilmektedir. Bu bağlamda “Sophia” (hikmet), “Pistis Sophia” (iman hikmet), Barbelo, Protennoia (ennoia, Pronoia) ya da Ruh isimleri kullanılmıştır¹⁴.

“Ölümsüzlerin tabiatı sınırsız olan birden tamamıyla oluştuktan sonra, Pistis’ten (iman) Sophia (hikmet) olarak adlandırılan bir varlık sudur etti. Sophia diledi ve ilk var olan ışık gibi bir yaratık var oldu. Ve birden bire o (isteği) ölümsüzler ve onlardan sonra varlık âlemine gelenlerle yukarı seviyeye ait olanları birbirinden ayıran bir perde gibi, yukarıda olanın arasında ortada, kavranamaz bir yüceliğe sahip olan, göksel bir suret olarak göründü”¹⁵.

Gnostik düşünceye göre tanrının tezahürü bu ilk varlık, bir müddet sonra tanrıdan uzaklaşmaya ilgisizleşmeye ve dışıl olması hasebiyle kendisine bir eş aramaya başlar. Nihayetinde yukarıda aktarıldığı üzere karanlık âlem ile ışık âlemi arasında ara bir âlemin oluşmasına yol açar. Bu davranışın yüce tanrıyı unutma, ilahi öğretiyeye karşı ilgisizlik şeklinde belirmesi bir anlamda ilk tezahürün bu günahlar nedeniyle kirlenmesine neden olur. Bu kirlenmenin neticesinde ışık âleminin dışına atılan Sophia, kurtuluş için gerekli şartları yerine getirene değin bu âlemin dışında tutulur¹⁶.

Tanrının ilk tezahürü olan Sophia, *Dünyanın Menşei Üzerine* adlı dökümanda karanlığa yönelir ve karanlık âlemin kaotik ve kara sularına bakar. Burada kendisinin yansımaları o sulara görmesiyle onun karanlık âlemlerle teması başlamış olur¹⁷. Nag Hammadi literatürünün bir başka metninde ise bu Sophia, karanlık âlemin hareketliliğinden ve bundan kaynaklanan sesteki irkilir ve karanlık âleme bakar¹⁸. Her halükarda Sophia veya ilk tezahürün karanlık âlemlerle ilişkiye girdiği görülmektedir.

¹⁴ Plese, *Poetics of the Gnostic Universe*, ss. 119-123; “Trimorphic Protennoia”, J.D. Turner trc., s. 513; “Apocryphon of John”, s. 107, “On the Origin of the World”, s.172; “The Three Steles of Seth”, James M. Robinson trc., *The Nag Hammadi Library in English*, J.M. Robinson ed., Brill, 1988, Leiden, s. 399.

¹⁵ “On the Origin of the World”, s. 172.

¹⁶ Floramo, *Gnostisizm Tarihi*, s. 153.

¹⁷ “On the Origin of the World”, s. 173; Floramo, *Gnostisizm Tarihi*, s. 155.

¹⁸ “Paraphrase of Shem”, s. 342.

Gnostik geleneğin bir diğer metni olan *Gerçeklik İncilinde* ise Sophia'nın ışık âleminden ve tanrıdan uzaklaşıp bir şekilde karanlıkla irtibat kurduğu, karanlığı gölge olmaktan çıkarıp müşahhas bir varlık haline getirdiği dile getirilir. Dahası cehalet ve bilmezliğin bir kaosa yol açtığı, devamında hatanın güç kazandığı ve maddenin varlık kazandığı ifade edilmektedir¹⁹. Aynı şekilde *Philip İncilinde* de maddenin varlık kazanması ve dünyanın yaratılmasından bahsedilirken, ölümsüz ve mükemmel bir yaratma fiilinde başarısızlığın baş gösterdiği ve dünyanın böylesi izinsiz, günah yüklü bir eylemden kaynaklandığı aktarılmaktadır.²⁰ Buradan da anlaşılacağı üzere kötülüğün kişileşmesi yüce tanrının unutulması ile ilişkilendirilmektedir. Bu durum kendisini *Arkonların Tabiatı* adlı dökümanda Sophia'nın kendisine bir âlem yaratmasında da görülebilir. Zira Sophia burada da tezahür ettiği yüce varlığı unutmuş görünmektedir.

“... ve o (Pistis Sophia), onun zürriyetinin her birini – görünmez dünyadan hareketle görünür dünya düzenlediği için yukarıdaki âlemlerin modeline göre- gücüne uygun şekilde yerleştirdi.”²¹

Gnostik mitolojide düşüşün bu şekilde günah ve hatalarla ortaya çıkması, ışık varlıklarının hataları nedeniyle ilk tezahür, Sophia gibi, ışık âleminden uzaklaştırmaları bir bakıma dünyadaki varlığı bu düşüşe bağlı olan insanın günah ile olan ilişkisini de açıklamaktadır. Dahası ışık varlıklarının aşağı âleme yönelmelerinde etkili olan arzu, istek ve merak, tanrıdan uzaklaşmayı ve dolayısıyla günahı doğurmuştur. Bu durum bir bakıma asli günah motifinin gnostik karşılığı olarak algılanmaktadır²².

¹⁹ Rudolph, *Gnosis*, s. 83; “The Gospel of Truth”, H.W. Attridge and G.W. MacRae trc., *The Nag Hammadi Library in English*, J.M. Robinson, ed., Brill, 1988, Leiden, s. 40.

²⁰ Wesley Isenberg, “The Gospel of Philip”, *The Nag Hammadi Library in English*, J.M. Robinson, ed., Brill, 1988, Leiden, s. 154.

²¹ Gündüz, “Arkonların Tabiatı Üzerine”, *OMU İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sa. 9, 1997, s. 171.

²² Gündüz, “Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi”, s. 130; Jonas, H., *The Gnostic Religion*, Beacon Hill 1958, s. 63.

Işık âlemi ile karanlık âlemi arasındaki temasın nasıl gerçekleştiğine dair ikinci yaklaşımda, ışık varlıklarının karanlıkta yansımalarına bakmalarıyla gerçekleşen önceki düşünüş motifinden farklıdır. Buna göre ruhun madde âlemine, karanlık âleme gönderilmesi ya da atılması söz konusudur.

Ruh, gnostik muhayyilede ilahi âlemin karakteristik yapısını taşıyan, bedeni kötü varlıklarca şekillendirilen ilk insan, Âdem'in ölüm haline canlılık veren unsur olarak kabul edilir. Bu açıdan ruh, düşmüş bir ışık varlığı, bir cevher ve haliyle menşei yüce tanrıya dayanan bir varlık konumundadır. Gnostik Nag Hammadi metinlerinden *Ruh Üzerine Açıklama* adlı dökümanda ruhun aşağı âleme düşüşünden evvel ışık âleminde bakire dişil/eril bir varlık olduğu dile getirilir.

“Eskinin bilge insanları ruha bir dişi ismi verdiler. Gerçekte, tabiatı açısından da o dişidir. Hatta o rahme sahiptir. Baba ile olduğu sürece bakireydi ve çift cinsiyetliydi.”²³

Gnostik anlayışa göre ruhun ışık âleminden karanlık âlemine inişi/düşüşü, iyilik ile kötülük arasındaki aktif mücadele sürecine rastlamaktadır. Nitekim Nag Hammadi literatüründe bu düşüşün Âdem'in yaratılışı sürecinde gerçekleştiği aktarılmaktadır. Buna göre maddi âlemin yaratıcısı Demiurg ve kötü güçler kendi suretlerinde bir insan yarattılar, fakat canlandıramadılar. Kırk gün süren bu hareketsiz sürecin sonunda ilahi âlemde Sophia Zoe (hikmet hayat) Âdem'in bedenine ruhu üfler ve Âdem hayat bulur. Başka bir yerde ise Âdemiler ülkesinden ruhun gelip ademin içine yerleştiği aktarılmaktadır.²⁴ Burada Ruh, Âdem'in ilk insan olması gibi bireysel ruhlar için de ilk örnek olma özelliğine sahiptir.

Gnostisizmdeki kurtuluş doktrinin açıklanmasında önemli bir payı olan Ruh, içine düştüğü durumdan memnun olmadığını dile getirse de, onun görevi Demiurg'a verdiği cevapta ifadesini bulmaktadır.

²³ “The Exegesis on the Soul”, W.C. Robinson and M. Scopello trc., *The Nag Hammadi Library in English*, James M. Robinson, ed., Brill, 1988, Leiden, s.192.

²⁴ Gündüz, “Arkonların Tabiatı Üzerine”, s. 172; “On the Origin of the World”, s. 182; “The Hypostasis of the Archons”, s. 176.

“Sen kimsin ve buraya nereden geldin?” Buna o şöyle cevap verir: “Ben, sizin işlerinizin yıkımı için, insanın gücünden (ışık âleminden, Ademiler ülkesinden) geldim.”²⁵

Demiurg’un “sen kimsin?” sorusuna Ruhun verdiği cevap bir bakıma maddi âlemdaki düşmüş ışık varlıklarının kötülüğe karşı yapılan mücadeledeki rollerini göstermektedir. Zira onlar sayesinde karanlık güçler kontrol altına alınacak ve hapsedilecektir.

Gnostik düşüncede bir diğer düşüş motifi de ilahi âleme ait unsurların, ilahi elçilerin karanlık âleme inmesi şeklinde tasvir edilmektedir. Gnostik mitolojide ışık elçilerinin karanlık âleme inmelerinde (i) karanlık âlemi keşfetmek, (ii) karanlık güçlerle savaşmak, (iii) düşmüş ışık varlıklarının veya Ruhun kurtuluşuna yardımcı bulunmak amacıyla gönderilmeleri söz konusudur. İşte ışık varlıklarının bir çeşit özel görevle vazifelendirilmeleri bir bakıma karanlık âleme düşmeyi temsil etmektedir²⁶.

Yukarıda bahsi geçen düşmüş ışık varlıklarından ruhun içinde bulunduğu bedenden kurtulmak için yüce tanrıdan yardım istemesi bu düşüşü anlamlandırmaktadır. Arkonların Tabiatında maddi âlemdaki arkonların bir ışık ruhu olan Norea’yı taciz etmeleri ve onun yardımına ilahi âlemden bir yüce elçinin, Eleleth’in yetiştiğinden bahsedilmektedir. Burada ayrıca düşmüş bir ışık ruhu olan Sabaoth, dışı ilahi varlık Zoe’nin nefesinden tezahür eden melek aracılığıyla hakikati kavrar, madde ve Demiurg’u reddederek tövbe edip ışık âlemine yönelir²⁷.

Nag Hammadi külliyatının Ruh Üzerine Açıklama adlı metninde ise ışık âleminden karanlık âleme ya da maddi dünyaya, kirletilmiş ışık varlıklarını kurtarmak için yüce varlıkların indiğinden bahsedilmektedir. Âdemin Vahyi adlı metinde ise Âdeme hakikat bilgisini veren üç ilahi varlıktan, Mısırlılar İncilinde gnostikleri koruması için Şit’in ilahi elçi olarak gönderilmesinden söz edilmektedir. Ayrıca Dünyanın Menşei Üzerine metninde Yüce

²⁵ “On the Origin of the World”, s. 182.

²⁶ Gündüz, “Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi” s. 139.

²⁷ Gündüz, “Arkonların Tabiatı Üzerine”, s. 175–177.

Tanrıya meydan okuyan Demiurg'a karşı ışık âleminde Işık-Âdem'in yeryüzüne indiği aktarılmaktadır²⁸.

Işık âlemiyle karanlık âlem arasındaki mücadelenin başlangıcı sayılan düşüşün ilk safhası olan Sophia, bir dizi ilahi varlıkların düşüşüne örnek olmuştur. Bunun ötesinde Sophia'nın düşüş eylemi devam etmiş ve bu ilk tezahürün suretinin karanlıkta yansımalarıyla maddi âlemin yaratıcısı Demiurg oluşmuştur.

B. Demiurg Düşüncesi ve Kozmosun Yaratılması

Gnostik düşünce sistemlerinde iki ayrı âlem arasındaki temastan sonraki safha yaratıcı tanrı olarak kabul edilen Demiurg'un ortaya çıkmasıdır. Gnostik geleneklerden evvel Yunan düşüncesinde kullanılan bu terim, Yunanca kelime anlamıyla "halk için çalışan, zanaatçı" anlamlarına gelmektedir. Bu kavram eski Yunan'da yüksek mevkileri işgal eden rahipler ya da ayrıcalıklı kişiler için kullanılırken Eflatun Demiurg kelimesine "yaratıcı tanrı" anlamını yüklemiştir. Demiurg Eflatunculuğun takipçileri tarafından da evrenin yaratıcısını ifade etmede kullanılmıştır²⁹.

Birçok gnostik gelenekte bu evreni yaratan tanrıyı tanımlamak için kullanılan Demiurg kavramı sıkça kullanılmaktadır. Konumuz itibarıyla Nag Hammadi literatüründe ise Demiurg için çeşitli isimler kullanılmaktadır. Örneğin Âdem'in Vahyi'nde Demiurg'tan "Sakla(s)" diye bahsedilmektedir.³⁰ Literatürün bir başka metni olan *Arkonların Tabiatı*'nda ise Demiurg'un "Sakla", "Yaltabaoth" ve "Samael/kör tanrı" olarak isimlendirildiği görülmektedir. Özellikle bu metinde Samael'in kendisini tek tanrı olarak gördüğünden hâlbuki bunun yanlış olduğundan söz edilmekte ve bu

²⁸ "The Hypostasis of the Archons", s. 168, "The Exegesis on the Soul", s. 195, "The Apocalypse of Adam", s. 279, "On the Origin of the World", s. 177-180, "The Gospel of the Egyptians", A. Böhlig and F. Wisse tr., *The Nag Hammadi Library in English*, J.M. Robinson ed., Brill, Leiden 1988, s. 216; Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, "Adem'in Vahyi", s. 218.

²⁹ Pearson, *Ancient Gnosticism*, s. 103; Gündüz, "Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi", s. 144; Ugo Bianchi, "Demiurge", *Encyclopedia of Religion*, Ed. Mircea Eliade, Macmillan, New York, 1987, c. IV, s. 279.

³⁰ "The Apocalypse of Adam", s. 281.

nedenle Samael'in kör cahil ve aptal olduğu ifade edilmektedir³¹. Fakat *John'un Apokrifî* adlı metinde ise Demiurg'un üç adı olduğu kaydedilmektedir.

“Şimdi zayıf olan Arkonun üç adı vardır. Birinci ismi Yaltabaoth, ikincisi Saklas, üçüncüsü ise Samael'dir.”³²

Bu metinde daha çok Yaltabaoth ismi ön plana çıkarken, *Arkonların Tabiatında* ise Demiurg'un kör tanrı olarak tasvir edilmesi nedeniyle Samael ismi daha sık geçmektedir. Bazı araştırmacılara göre Yaldabaoth ismi Arami kökenli semitik bir kökene sahiptir. Muhtemelen Yahudilerin tanrılarını ezoterik bir tarzda Sabaoth ya da Abaoth'un babası şeklinde tanımlanmaktadır³³. Gnostik kozmolojinin aktarıldığı kayda değer bir metin olan *Dünyanın Menşei Üzerinde* Demiurg'a Yaltabaoth ve Ariel isimlerinin verilmesi şu şekilde aktarılmaktadır.

“ Pistis Sophia, onun karanlık suların derinliğinde hareket ettiğini gördü ve onun dengi Yaldabaoth olduğu için, ona 'çocuk buraya gel' dedi... Ve bu ses nedeniyle o (Demiurg) kendisini Yaldabaoth olarak adlandırdı/çağırıldı. Ancak bilgiler onu aslana benzediği için Ariel olarak çağırıldılar.”³⁴

Demiurg kavramının Nag Hammadi'de nasıl ifadesini bulduğu yukarıda aktarıldıktan sonra, Demiurg'un oluşumu konusu Nag Hammadi literatürü çerçevesinde ele alınabilir. Demiurg Sophia'nın karanlık âleme yansımasıyla oluşmaya başlamaktadır. *Dünyanın Menşei Üzerine*'de Pistis Sophia kendisini karanlık dipsiz sulardan oluşan kaosa gelip kendisini gösterir. Bu gösterme işlemi Sophia'nın suretinin burada yansımasıyla sonuçlanır. Pistis Sophia işte bu yansımadan neşet eden suretin maddeye egemen olmasını ister ve bu suret bu kaos içerisinde varlık kazanır, kişileşir. Yukarıda geçtiği gibi ona Yaldabaoth ismini verir. Yaldabaoth ismini alan Demiurg kendisinin karanlık âlemde yegâne varlığını kabul edip suları ileri geri hareket ettirmeye, kaostaki suyu bir tarafa

³¹ Pearson, *Ancient Gnosticism*, s. 106-108.

³² “The Apocryphon of John”, s. 111.

³³ Rudolph, *Gnosis*, s. 73; Floramo, *Gnostisizmin Tarihi*, s. 161.

³⁴ “On the Origin of the World”, s. 173.

maddeyi bir tarafa ayırmaya başlar. Önce gökyüzünü, ardından dünyayı ve son olarak da karanlık âlemlere hâkim olacak çocuklarını yaratır. Çift cinsiyetli olarak yarattığı bu altı çocuğa da (Jao, Sabaoth, Adonaios, Eloaios, Oraiios, Sophia) mekânlar tahsis eder ve onları dünyanın idarecileri kılar.³⁵

Demiurg Yaldabaoth bu faaliyetlerinden sonra kendisinin yegâne tanrı olduğunu ve “kendisinden önce tanrı olmadığını” iddia eder ve bir bakıma varsa karşısına çıkması için meydan okur. İşte bu noktada yine ilahi âlemden bir müdahale gerçekleşir ve yeryüzüne karanlık güçlerin geri çekilmesini sağlayan Işık-Âdem iner ve iki gün kalır. Bu süre zarfında ondan tezahür eden Eros hayvan ve bitkilerin hayat bulmasına neden olur. Işık-Âdem’in bu kısa ziyaretinden sonra karanlık âlemin yöneticileri arkonlar gördükleri ışık Âdeme benzeyen insanı yaratmaya karar verirler. Demiurg ve arkonların yarattığı insan bedeni cansız ve hareketsizdir. Fakat ışık varlıklarından Sophia Zoe (Hayatın Anası) insana nefesini gönderir ve insan hareket etmeye başlar.³⁶

Demiurgun varoluşu ve insanın yaratılışı ile ilgili olarak yukarıda mitolojik kurguyla *Arkonların Tabiatı*ndaki anlatım benzerlikler arz etmektedir. Bu metinde şu ifadeler yer verilmektedir.

“Pistis olarak adlandırılan Sophia, eşi olmaksızın tek başına bir şey yaratmak istedi ve onun oluşturduğu şey ilahi bir şeydi. Yukarıdaki dünyayla aşağıdaki âlemler arasında bir perde mevcuttur. Bu perde altında gölge oluştu ve bu gölge madde haline geldi. Ve bu gölge ayrı şekilde tasarlandı. Ve onun (Sophia’nın) yaratmış olduğu şey, tıpkı bir düşük cenin gibi madde içinde bir ürün haline geldi. Ve o, gölgeden biçimlendirilen plastik bir şekil halini aldı ve bir aslana benzeyen mağrur bir canavar oldu. O, hâlihazırda söylediğim gibi çift cinsiyetliydi, zira o çıktığı maddeye aitti.”³⁷

³⁵ Rudolph, *Gnosis*, s. 74; “On the Origin of the World”, ss. 173-174; Van Oort, *Gnostica, Judaica, Catholica*, ss. 49-50; Plese, *Poetics of Gnostic Universe*, ss. 128-131.

³⁶ “On the Origin of the World”, ss. 178-180; “The Apocryphon of John” s. 111; Rudolph, *Gnosis*, ss. 75-76.

³⁷ Gündüz, “Arkonların Tabiatı Üzerine”, s. 176.

Burada *Dünyanın Menşei Üzerine*'de geçen, Sophia'nın kaos üzerinde yansıması işlenmemekle beraber, karanlık ile ışık âlemi arasında ara âlemi oluşturan Sophia'nın gölgesinin "düşük cenin" gibi karanlığa düşmesi ve şahılaşmasıyla Demiurg'un oluştuğu kabul edilir. Fakat bu metnin başlarında Sophia'nın suretinin yansımından ve karanlık âlemin unsurlarının bu sureti ele geçirme gayretleri ve başarısızlıklarından bahseder. Devamında Sophia'nın suretini ele geçirmede başarısız olan yöneticilerin ve baş arkon Demiurg'un bu surete benzeyen bir insan yaratmaya kalkıştıkları söz konusu edilir. Beden ve Demiurgun üflediği nefse sahip olan insan hareketsizdir. Bir müddet bu halde kalan insana ışık âlemin-den (Âdemiler ülkesinden) ruh iner ve insanın bedenine girerek onun canlanmasını sağlar.³⁸

*John'un Apokrif*i Demiurg'un oluşumunda Sophia'nın suretinin karanlıkta yansıması mitosunu kullanmamaktadır. Bu metinde Demiurg'un bir ışık varlığından yani Sophia'dan doğduğundan söz edilir. Burada ilginç olan şey, Sophia'nın yüce ruha danışmaksızın kendisinin bir benzerini yaratması ve bu varlığın/Demiurg'un ışık âleminde oluşudur. Bu varlık metne göre diğer ışık varlıklarından habersiz bir şekilde yaratıldığı için bir canavar şekline sahipti. Bu durum Sophia'nın onu saklamak istemesine ve böylelikle Demiurg'u ışık âleminin dışındaki bir mekâna koymasına neden olur. Bu noktada Sophia'nın Demiurg için kullandığı isim Yaldabaoth'dur.³⁹

Burada Demiurgun kaostan değil bir ışık varlığı olan Sophia'dan neşet ettiği aktarılmaktadır. Ancak bu var oluşun ilahi iradenin aksine gerçekleşmesi Demiurg'un ışık âleminde uzaklaştırılmasına neden olmaktadır.

Nag Hammadi literatürünün dökümanlarından olan *Şem'in Açıklaması*nda ise Demiurg'un oluşumuna *John'un Apokrif*i metninden farklı bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir. Bu metne göre

³⁸ Gündüz, "Arkonların Tabiatı Üzerine", ss. 171-172; Gündüz, "Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi", ss. 151-152.

³⁹ "The Apocryphon of John", s. 110; Plese, *Poetics of the Gnostic Universe*, ss. 116-118; Rudolph, *Gnosis*, s. 80; Floramo, *Gnostisizmin Tarihi*, s. 161.

başlangıçta Işık, Karanlık ve Ruh vardır. Işık âleminde düşmüş olan ve karanlık âlem ile ışık âlemi arasında kendisine ayrı bir ara âlem/perde oluşturan ruh kaotik bir yapıya sahip karanlık âleme bakar. Bu bakış onun suretinin suda yansımaya ve karanlığın bu sureti hapsedmesine neden olur. Daha sonrada Demiurg bu kaotik ortamda şekillenir.⁴⁰

John'un Apokrif'i'nde Demiurg Yaldabaoth karanlık âlemin ilk yöneticisi/arkonu olarak kabul edilir. Burada Demiurgun kendine has âlemini yaratmaya başladığından bahsedilir. Buna göre Demiurg başlangıçta 12 melek/burç yaratır ve 365 meleksel varlık yaratır. Yukarıda da geçtiği gibi bu fiillerinden sonra ışık âleminde habersizce kendisinin yegâneliğini ileri sürer. Metin bu gelişmeler karşısında Sophia'nın bundan rahatsız oluşundan ve de hatası nedeniyle oluşan kirden arınmak için Pleroma denen bir ara âleme geçtiğinden bahseder. Bu esnada ışık âleminden bir müdahale/ses gelir. Demiurg ve kötülük unsurları tarafından bu sesin Sophia'ya ait olduğuna kanaat getirilir. Hâlbuki ses ışık âleminden gelir ve karanlık sularda yansıyarak karanlık âlemini bir anda aydınlatır. Bu olaydan çok korkan Demiurg ve diğer güçler bu suretin benzerini yaratmak için güçlerini birleştirirler. "bırakın onu âdem olarak çağıralım, belki onun ismi bize bir ışık gücü getirir" diyerek yarattıklarına ad verdiler⁴¹.

Bu metnin devamında cansız ve hareketsiz olan insanın canlandırılmasında, Sophia'nın yakarıp tövbe dilemesinden sonra tanrının 5 ışık varlığını görevlendirdiğinden bahsedilir. Bu beş ışık varlığı Demiurg'a arkonlar gibi görünürler ve Demiurg'ta bulunan Sophia'dan gelen ışık ruhunun insana geçmesi için Demiurg'un insana üflemesini isterler. Nihayetinde Demiurg üfler ve insan canlanır. Ancak insanın özelliklerinin onun yaratılmasına katkıda bulunanlardan üstün olduğunun fark edilmesi, arkonların insanı

⁴⁰ "The Paraphrase of Shem", s. 342; Floramo, *Gnostisizmin Tarihi*, ss. 167-168.

⁴¹ "The Apocryphon of John", ss. 110-113; Floramo, *Gnostisizmin Tarihi*, s. 165.

kıskanmasına yol açar. *John'un Apokrifinde* bundan sonra insanın ışık tanrısınca desteklenmesi ve kurtarılmasından söz edilir.⁴²

Birçok gnostik metinde olduğu gibi burada da meleklerin yaratılıştaki aktif rol aldıkları aktarılır. Bunun yanında *Üç Tabiatla İlgili Kitap* adlı metin, tanrının âlemi yaratırken meleklerini kullandığı düşüncesinin bazı Yahudi heretik geleneklerde de bulunduğunu kaydeder⁴³. Aslında Nag Hammadi külliyatı Yahudi geleneğinin sıkça kullandığı melek adlarını Demiurg ya da arkonlar için kullanır. Örneğin yukarıda geçtiği üzere Demiurga verilen Ariel adı, *John'un Apokrifinde* Demiurg'un yardımcıları arkonlara verilen Yaoth, Eloaisos, Yao ve Adoni gibi isimler Yahudi geleneğinin kutsal saydığı adlar arasındadır⁴⁴.

Nag Hammadi literatüründe kozmosu yaratan tanrı Demiurg'tan bahsedilirken her zaman onun cahilliğine, aymazlığına, kötü tabiatlı olduğuna, acımasız ve korkunç olduğuna hatta şehvetperest bir yapıda olduğuna vurgu yapılmaktadır. Ölümün ve kıskançlığın menşei olan Demiurg *Arkonların Tabiatında* çift cinsiyetli olarak kabul edilmektedir. Baş arkon olarak kabul edilen Demiurg'un tabiatı, aynı şekilde onun yanındaki diğer güçlerde de tezahür etmektedir. Arkonlar olarak adlandırılan bu varlıkların da kötü ve eksik özellikleri vardır. *Dünyanın Menşei Üzerine* adlı metinde ise Demiurg'a aslana benzeyen bir canavar gibi olduğundan ona Ariel adının verildiğinden bahsedilir. Bir başka gnostik metinde ondan "gözleri alev alev yanan aslan yüzlü bir ejderha" olarak söz edilir.⁴⁵

Arkonların Tabiatında Demiurg'un bu eksik ve kötü karakterinin ve bunun da hata işlemeye mütemayil olmasının bir bakıma yüce tanrının planlandığı ilahi takdiri çerçevesinde gerçekleştiğinin

⁴² "The Apocryphon of John", s. 116; Gündüz, "Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi", s. 154.

⁴³ "The Tripartite Tractate", H.W. Attridge, E.H. Pagels and D. Mueller trc., *The Nag Hammadi Library in English*, James M. Robinson, ed., Brill, Leiden, 1988, s.91.

⁴⁴ "On the Origin of the World", s. 173; Rudolph, *Gnosis*, s. 79.

⁴⁵ "On the Origin of the World", ss. 175, 176-177; Gündüz, "Arkonların Tabiatı", ss.174-176; "The Apocryphon of John", s. 111; Rudolph, *Gnosis*, s. 84.

den bahsedilmektedir.⁴⁶ Karanlık ve ışık âlemi arasındaki mücadele dönemi düşüş olayıyla başlamakta ve ışık güçlerinin karanlığı alt etmesiyle düşmüş ışık varlıklarının geldikleri ışık âlemine dönmeleriyle bitmektedir. Zira *Dünyanın Menşei Üzerine* adlı metninde geçen “Herkes geldiği yere gitmelidir” ifadesi herkesin sonunda kendi âlemine gideceğini ortaya koymaktadır.⁴⁷

Sonuç

Nag Hammadi literatürü her ne kadar farklı çeşitlemeleri de olsa, tipik bir gnostik düalizm anlayışı aktarmaktadır. Öyle ki bazen monist bir anlayışla ilk varlıktan sonra iki prensibin olduğundan bazen de bu iki prensibin ezeli birlikteliğinden bahsedilmektedir. Başlangıçta iki prensip arasında herhangi bir ilişki yokken, sudur benzeri bir oluşumdan ve bunun bir yerde sekteye uğramasından söz edilmektedir. Bu ara sürecin oluşmasında farklı yaklaşımlar olsa da, gnostik tarih algısında yer alan mücadele dönemi başlamaktadır.

Gnostik düşünce sisteminde iyi ile karanlık arasındaki ilişki ve sonrasında gelişen olaylar, bilinmeyen, yabancı olarak nitelenen yüce tanrının dışında olduğu belirtilmektedir. Zira mutlak madda iyi olan aydınlık olanın karanlıkla teması ya da onu yaratması söz konusu değildir. Bu yürütecek aracı bir tanrıya ya da varlığa/tezahüre yani Sophia’ya ihtiyaç vardır. Tanrıdan tezahür eden Sophia’nın karanlık âlemlerle çeşitli şekillerde aktarılan münasebeti sonucunda onun yansması ya da izinsiz tezahürü olan Demiurg oluşmuştur. Kozmolojik çerçevede gnostik düşünce yaratma eylemini Demiurg’a vererek kötülüğün karıştığı bir yaratmadan yüce tanrıyı uzak tutma gayretindedir. Bu gnostik edebiyatta Yaratıcı tanrı olarak kabul edilen Demiurg’un kendi yardımcılarını yaratmasından ve onlara evreni idare etmekle görevlendirmesinden bahsedilmektedir. Bu metinlere göre bu denli bir güce sahip olan Demiurg gerçek yaratıcı tanımadığından ve kendisi yegâne tanrı gördüğünden kör ve cahil olarak adlandırılmıştır.

⁴⁶ Gündüz, “Arkonların Tabiatı”, s. 177.

⁴⁷ “On the Origin of the World”, s. 189.

Gnostik algılamayla içinde yaşanılan bu dünya ve insan ruhunun içinde bulunduğu bu maddi beden de kaotik dünyanın bir nesnesi olması itibarıyla kötüdür. Bu nedenle gnostikler –ilahi takdirin gerçekleşmesi için- bu maddi evrenden kurtulmanın yolunun kendilerine verilen gnosis bilgisiyle mümkün olabileceği inancındadırlar.

Kaynakça

- Attridge, H.W. ve MacRae, G.W., trc., "The Gospel of Truth", *The Nag Hammadi Library in English*, James M. Robinson, Brill, Leiden,1988.
- Bethge, H.-G., ve diğerleri, trc., "On the Origin of the World", *The Nag Hammadi Library in English*, James M. Robinson, Brill, Leiden,1988.
- Böhlig, A. ve Wisse, F., trc., "The Gospel of the Egyptians", *The Nag Hammadi Library in English*, James M. Robinson, Brill, Leiden,1988.
- Floramo, Giovanni, *Gnostisizm Tarihi*, çev. Sema Aygül Baş-Bilal Baş, Litera Yay., İstanbul 2005.
- Gündüz, Şinasi, "Adem'in Vahyi", *Mitoloji ile İnanç Arasında*, Etüt Yay., Samsun 1998, ss. 187-214.
- _____, "Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi", *OMU İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sa. 9, , 1997, ss. 121-165.
- _____, "Arkonların Tabiatı Üzerine", *OMU İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sa. 9, 1997, ss 167-178.
- Isenberg, Wesley, "The Gospel of Philip", *The Nag Hammadi Library in English*, James M. Robinson, Brill, Leiden,1988.
- Jonas, H., *The Gnostic Religion*, Beacon Hill 1958.
- Pearson, Birger, *Ancient Gnosticism Traditions and Literature*, Fortress Press Minneapolis 2007.
- Plese, Zlatko, *Poetics of the Gnostic Universe: Narrative and Cosmology in the Apocryphon of John*, Leiden, Brill, 2006.
- Roberge, M. ve Wisse, F., trc., "Paraphrase of Shem", *The Nag Hammadi Library in English*, James M. Robinson, Brill, Leiden,1988.
- Robinson, James M. ve Goehring James, trc., "The Three Steles of Seth", James M. Robinson trc., *The Nag Hammadi Library in English*, James M. Robinson, Brill, Leiden,1988.
- Robinson, James M., "Introduction", *The Nag Hammadi Library in English*, Brill, Leiden, 1988.
- Robinson, W.C. ve M. Scopello, trc., "The Exegesis on the Soul", *The Nag Hammadi Library in English*, James M. Robinson, Brill, Leiden,1988.

- Rudolph, Kurt, *Gnosis: The Nature and History of an Ancient Religion*, tr. ed. R. Mc. L. Wilson, Edinburgh 1983.
- Turner, J.D., trc., "Trimorphic Protennoia", *The Nag Hammadi Library in English*, James M. Robinson, Brill, Leiden, 1988.
- Ugo Bianchi, "Demiurge", *Encyclopedia of Religion*, Ed. Mircea Eliade, Macmillan, c. IV, New York, 1987.
- Van Oort, Johannes ed., *Gnostica, Judaica, Catholica, Collected Essays of Gilles Quispel*, Brill, Leiden 2008.
- Wisse, F., trc., "Apocryphon of John", *The Nag Hammadi Library in English*, James M. Robinson, Brill, Leiden, 1988.

